

УДК 159.954:82-053.67

Олена Кривопишина

ПСИХОФРАКТАЛЬНА МОДЕЛЬ РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

Сучасні дослідження психології творчості спрямовані на пошук відповідей на питання стосовно особливостей розвитку творчих особистостей. Наукове підґрунтя вивчення специфіки процесу формування творчої особистості, детермінанти й умови її розвитку складають дослідження корифеїв психології Я. Пономарьова, А. Брушлинського, О. Тихомирова, О. Матюшкіна, Д. Богоявленської, О. Леонтєва, В. Моляко. Вагомим внеском у розробку основних положень сутності творчості є праці представників наукової школи академіка В. Моляко. Водночас, як зауважують провідні вчені, струнка теорія творчості поки ще не склалася, саме тому з позицій системно-стратегічного підходу вважаємо за доцільне розглянути психофрактальну модель розвитку творчої особистості.

Метою даної статті є дослідження особливостей формування творчої особистості у процесі онтогенезу залежно від часо-просторових впливів навколишнього середовища.

Виходячи з мети дослідження, були обрані такі *завдання*: 1) проаналізувати (авто)біографічні факти життєдіяльності відомих творчих особистостей згідно психофрактальної моделі розвитку творчої особистості; 2) визначити особливості онтогенетичних етапів (враховуючи період юності), що є сенситивними для впливу фуракаційних чинників.

У процесі дослідження під час аналізу індивідуальних хронотопів творчих особистостей у якості основного методу експериментального дослідження ми обрали біографічний метод.

На думку Б. Ананьєва, біографічний метод є одним з емпіричних методів, що стоїть в одному ряду з такими добре розвиненими і загальноновизнаними, як експериментальні: “Біографічний метод – збирання й аналіз даних про життєвий шлях людини як особистості й

суб'єкта діяльності (аналіз людської документації, свідчень сучасників, продуктів діяльності самої людини і т. ін." [1, с. 310].

Біографічний метод оперує даними про об'єктивні події та суб'єктивні переживання особистості в різних життєвих обставинах, що дозволяє робити висновки про характер, самосвідомість, життєву спрямованість, талант і життєвий досвід особистості. Біографічна психодіагностика доповнює лабораторно-експериментальну і передбачає реконструкцію цілісного індивідуального способу життя в результаті виявлення стійких способів взаємодії людини з обставинами макро- і мікросередовища (аналізу комплексу життєвих фактів – показників особистісних властивостей).

У рамках біографічного методу здійснюється психологічне дослідження соціального буття особистості, розглядається вікова динаміка творчості, відображення біографії в суб'єктивному світі людини.

Феномен життєвого шляху, слідом за Б. Ананьєвим, сучасні дослідники подають у таких поняттях, як події, обставини, соціальне середовище, власне середовище розвитку, тобто створене самим суб'єктом життя, індивідуальний спосіб життя і т. ін. Центральним поняттям є значуща подія – факт, який суттєво змінює спосіб життя і структуру особистості.

Основними операціональними процедурами біографічного методу є джерелознавчий аналіз, біографічна анкета, інтерв'ю, контент-аналіз.

Біографічний метод є аналогічним експериментальному лонгітудному дослідженню і замінює лонгітюд у ситуації, коли немає можливості вивчати розвиток безпосередньо рік за роком на тривалому відрізку часу. Оскільки факти життєвого шляху не можна відтворити в лабораторних умовах (а лише реконструювати), біографічний метод замінює лонгітюд.

Аналіз значущих об'єктивних подій і суб'єктивних переживань особистості в різних життєвих обставинах ми здійснювали, визначаючи часо-просторові характеристики середовища, в якому відбувався онтогенез творчої особистості. У попередньому нашому дослідженні [7] був зроблений важливий висновок про те, що динаміка морфофункціонального визрівання коркових зон корелює з виникненням відповідних психічних новоутворень у сенситивні періоди розвитку (хоча, згідно з новітніми даними психологічної науки стосовно пренатального розвитку особистості, постнатальний розвиток особистості детермінується уже процесом народження (зокрема характером пологів: легкість/важкість, тривалість/короткочасність, наявність ускладнень тощо).

Стосовно постнатального розвитку творчо обдарованої особистості (свідчення про основні етапи котрого знаходимо в (авто)біографічних документах і художніх творах письменників) нами була помічена над-

звичайно цікава особливість. Виявлено, що найбільш значущі (цікаві, дивні, естетично значущі й ін.) події та враження, які зберегла пам'ять творця або людей із його оточення, відбувалися в таких хронологічних точках онтогенезу, котрі збігалися з періодами, відомими у віковій психології як періоди найбільш повного визрівання мозкових структур, причому за всіма трьома осями: вертикальною, передньо-задньою та латеральною (боковою). Нами доведено, що ці періоди можна вважати сенситивними для впливу того чи іншого фуркаційного чинника.

Так, наприклад, майже “клінічним” випадком такого збігу є випадок священика о. П. Флоренського — людини всебічно обдарованої, у тому числі літературно. Впливи фуркаційних чинників відбувалися саме в ті періоди визрівання мозкових структур, про які ми говорили раніше, у попередніх дослідженнях, спираючись на періодизацію, зроблену В. Мухіною [7].

Основним матеріалом, із якого вилучено основні “точки зсуву” (тобто впливи фуркаційного чинника) онтогенезу П. Флоренського, для нас послужили його спогади, опубліковані у книзі “Дітям моїм...” [8].

Як можна побачити з аналізу спогадів цієї незаперечно геніальної особистості (настільки широкою і глибокою була обдарованість П. Флоренського у різних сферах мистецтва, наукової думки – від гуманітарної до природничої та математичної), впливи фуркаційних чинників у процесі онтогенезу цієї творчої особистості відбувалися практично у всі вікові періоди найвищого ступеня визрівання всіх мозкових структур за всіма вимірами (вертикальною, бічною, латеральною).

За власним свідченням П. Флоренського, “життя моє взагалі склалося все так, що я дотепер не знаю, схильний я чи ні до самовдоволеності: щоразу, коли якась смуга життя починала приводити до результатів трудів і з'являлися об'єктивні дані для самовдоволеності, відбувався або внутрішній, або зовнішній **землетрус**, при якому й гадка про здійснене не могла вже спасти на думку” [8] (*виділено нами* – О. К.).

Цей випадок (“випадок Флоренського”) може стати ще одним своєрідним “інваріантом” для нас, оскільки в ньому, як у магічній кулі, відобразився майже весь “всесвіт” людської творчої особистості (і одночасно всесвіт як космічне явище всеохоплюючої гармонії та строгій узгодженості структур), “окресливши” життєвий і духовний шлях якої, можна побачити унаочнений простір творчості як часо-просторового феномена.

Отже, у процесі онтогенезу творчої особистості часо-просторові впливи на неї відбуваються таким чином.

У той чи інший період онтогенезу формуються певні мозкові структури. І яка часо-просторова життєва подія відбудеться у цей період (який, власне, є

сенситивним для візуального, аудіального, операційного – абстрактного чи конкретного, аналітичного чи синтетичного характеру, – емоційного й ін. розвитку особистості, що формується), така і вплине на формування особистісного, неповторного психофракталу. Така ж подія, яка відбувалася у не сенситивний період (тобто подія відбулася, але відповідні мозкові структури на той момент ще не сформувалися, або сформувалися вже давно і на них уже відобразилися інші події), не залишить істотного впливу: “запис на матрицю” вже зроблений інший, і рисунок фракталу буде іншим.

Слід пам’ятати, що, попри неодночасне визрівання зазначених мозкових структур, на всіх етапах онтогенезу мозок працює як ціле (через системну організацію психічних функцій), являючи собою на кожному віковому етапі своєрідну “суму”, результат різночасного визрівання різних структур [7], а тому можна припустити, що вплив одного фуркаційного чинника у більш ранній сенситивний період спричиняє “системну” реакцію, впливаючи на подальший перебіг подій і підсилюючи сенситивність наступного періоду. Таке припущення має далекосяжні наслідки для нашого дослідження: ми враховували фактор “дозрівання”, тобто “реконструювали у часі” розгалужену систему впливів, яких зазнавала творча особистість не лише у постнатальний період від самого народження, а навіть у пренатальний (На перший погляд, це неможливо, але в нашому розпорядженні часто перебувають незаперечні факти: автобіографічні свідчення письменників, точніше – вербально-художньо-просторово обдаровані особистості, що містяться у мемуарах, щоденниках, де зафіксовані спогади (як відомо, Л. Толстой пам’ятав себе у неймовірно ранній період життя — ще сповитим немовлям, багато хто з творців пам’ятають навіть процес свого народження) або сновидіння (царина підсвідомого, де, як відомо, проявляють себе найраніші спогади, у тому числі пренатальні чи навіть генетично-родові)).

Наявність неодмінно двох типів фуркаційних чинників та взаємозв’язок між ними можна проілюструвати за допомогою вербального опису П. Капельгородського про те, як він зазнав впливу яскравого позитивного чинника, вперше побачивши Ромни і Засулля, де він мав учитися в “бурсі”:

“За великим селом Коровинцями батько підвівся й показав батогом:

– Ото, дивись, і Ромен твій.

Серце мені *затъохало*. Десь далеко на краєвиді синіли в сьйві сонця невисокі шпилі, а на них білили церкви, підводились якісь невидані будинки. Ромен уставав перед хлопцем-селоком як казка, як марево. Я не зводив з його очей і плів мереживо думок і вигадок.

Надвечір доїхали до Засулля, невеличкого пригорода. Мені здавалося, нічого кращого в світі немає. Сонце заходило, кидаючи останні промені на

місто. В купах садків, на шпильях і кругах біліли будівлі, зеленіли й червоніли дахи, сяяли бані та хрести високих церков. Глянь, ото – бурса, – показав тато на високий, триповерховий будинок, що червонів скраю, над самим спуском до Сули. Сонце било просто в вікна, і вони блищали, мов золоті; зверху сяяв у голубому небі ясний хрест. Серце мені затріпалося пташкою. Ще раз відчув, як переламується моє життя. Тож у той чудовий палац вступлю і я, маленький миршавий хлопчик з далекого Городища. Напевне, там зустрінуть мене прекрасні, як у казках, юнаки, прекрасне життя, і я вийду звідти розумним і дужим...” [2; 3].

Як бачимо, попри всі відзначені розбіжності в долі та творчості й у особистісних “фрактальних” конфігураціях у досліджуваних творчих особистостей спостерігається чітка кореляція між періодами найвищого визрівання основних мозкових структур і часо-просторовими впливами навколишнього середовища.

Ця універсальна дія часо-просторових атракторів підпорядковується строгій схемі, котру ми запропонували визначати графічно як лінії фрами S – результату переходу із системи ввігнутості в систему опуклості.

Саме графічне зображення лінії S (покладеної набік: спочатку ввігнутість, потім опуклість) може послужити своєрідною “формулою” часо-просторової організації психіки людської особистості, зокрема творчої, причому в її кореляції з певними віковими точками (точками онтогенезу).

Схематично процес формування обдарованої особистості зображено за допомогою схеми (рис. 1).

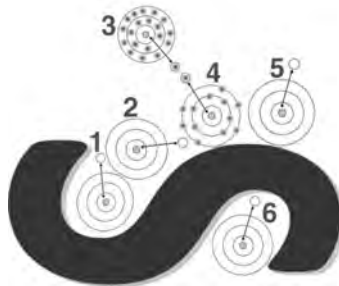

Рис. 1. Психофрактальна модель розвитку творчої особистості

Умовні позначення: **1** — первісна часо-просторова матриця, **2** — первісна атракція (відгородження власного реального фізичного простору), **3** — творчий взірць, **4** — вторинна атракція і первісна дисипація (намагання створити власний віртуальний простір у вигляді власного тексту за допомогою чужого фракталу — чужих комунікативних фрагментів), **5** — перші спроби створення власного оригінального тексту за допомогою власних комунікативних фрагментів (період юності), **6** — первісна дитинна глибинна матриця, що лежить в основі власної оригінальної творчості та буде породжувати низку само подібних фракталів-текстів впродовж усього життя творця — автора вербально-художніх текстів.

Отже, у процесі онтогенезу творчої особистості можна виділити декілька основних етапів або періодів.

Перший (на лінії S у цілому позначається як *ввігнутий*) — це період пасивного формування творчої особистості внаслідок впливів на неї певних часо-просторових чинників, які відбуваються на тлі визрівання певних мозкових структур (вертикальних, горизонтальних, латеральних). В середині цього етапу можна визначити додаткові етапи, які передають рух особистості під час цього етапу — першої частини фрами S.

Якщо на початку онтогенезу рух у цій частині відбувається глобально “згори вниз” (з тимчасовими “відповідями” особистості “вгору”): середовище впливає на особистість, — то в середині відбувається свого роду “нуль”, зупинка, після якої рух поступово набуває тенденції розвитку “вгору”.

Всі ці точки на умовній лінії розвитку чітко корелюють з основними точками онтогенезу з погляду визрівання основних мозкових структур.

Під час завершального етапу становлення, тобто наближення до остаточного визрівання всіх мозкових структур, настає **другий етап** (який відповідає другій частині фрами S — *опуклий*): у творчої особистості, що лише формується, виникає свого роду “відповідь” на зовнішні впливи — бажання створити власний віртуальний простір (простір власне самостійної — оригінальної творчості), який спочатку проявляється у створенні власного *реального* простору (початок руху від нульової точки нагору ще у першій частині фрами S — *ввігнутий*).

Всі ці онтогенетичні точки у досліджуваних нами творчих особистостей були чітко прив’язані до кількох періодів із незначними коливаннями через індивідуальні розбіжності психічного визрівання: 1) період від народження (чи навіть пренатальний) до 10–12 років – рух “згори вниз до нуля”, I частина фрами S; 2) період від 10–12 років іноді до 14–16 – “від нуля догори”, I частина фрами S; 3) період від 14–16 до 17–21 (дуже рідко 25–27) – “догори до верхнього нуля” (відповідає періоду остаточного визрівання всіх без винятку мозкових структур, тобто остаточного визрівання мозку в цілому), II частина фрами S; 4) період 17–21 (рідше 25–27) від верхнього нуля вниз, тимчасова регресія чи, скоріше, “ревізія” можливостей мозку і психіки, II частина фрами S.

Потім відбувається парадоксальний рух “у зворотному напрямі”: за лініями фрами S вгору до найвищої точки у спробі побудови “віртуального” простору – простору власного твору, який, власне, є спробою “реконструювати” онтогенетичний власний, індивідуалізований простір. Це і є завершальний, “досконалий етап” – мета формування творчої особистості-перехід до самостійної творчості.

У період юності завершується формування абсолютно всіх мозкових структур і настає період регресії та ревізії попереднього досві-

ду, що пояснює кризові стани, у яких опиняється юна творча особистість. Під час цієї ревізії, що є поверненням не лише до попереднього досвіду, але й, перш за все, поверненням до первинної часо-просторової матриці, відбувається пошук власних засобів творчого самовираження, які б відповідали первинній часо-просторовій моделі.

Таким чином, у процесі онтогенезу творчої особистості часо-просторові впливи на неї відбуваються у сенситивні періоди, зумовлені визріванням тих чи інших мозкових структур. Залежно від того, яка часо-просторова життєва подія відбувається у цей період, складається певна конфігурація особистісного, неповторного психофракталу. Отже, “запис” на індивідуальну психічну матрицю і рисунок фракталу залежить від формування необхідних мозкових структур і впливів фураційних чинників у той чи інший період онтогенезу творчої особистості.

Подальша розробка проблеми буде спрямовано на використання психофрактальної моделі з метою виявлення індивідуальної конфігурації психофрактальної матриці розвитку творчих особистостей різних видів обдарованості.

1. *Ананьев Б. Г.* О проблемах современного человекознания / *Б. Г. Ананьев.* — М. : Наука, 1977. — 380 с.
2. *Капельгородський П. Й.* Записки семінарста // *Капельгородський П. Й.* Твори : в 2 т. ; Т. 2. — К. : Дніпро, 1982. — С. 5–76.
3. *Капельгородський П. Й.* Як я учився у початковій школі // *Капельгородський П. Й.* Твори : в 2 т. — Т. 2. — К. : Дніпро, 1982. — С. 435–443.
4. *Кривошишина О. А.* Дослідження індивідуальної специфіки часо-просторових матриць літературної творчості / *О. А. Кривошишина* // Актуальні проблеми психології: Етнічна психологія. Історична психологія. Психолінгвістика / За ред. *С. Д. Максименка, М.-Л. А. Чени.* — К. : ДП “Інформаційно-аналітичне агентство”, 2009. — Т. 10. — Ч. 4. — С. 186—19.
5. *Кривошишина О. А.* Дослідження способу життя літературно обдарованих особистостей у часо-просторових параметрах / *О. А. Кривошишина* / Актуальні проблеми психології // Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. *С. Д. Максименка.* — К. : Логос, 2008. — Т. 7. — Вип. 15. — С. 154—159.
6. *Кривошишина О. А.* Експериментальне дослідження життєвих подій як атракторів літературної творчості / *О. А. Кривошишина* // Актуальні проблеми психології : Зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / За ред. *С. Д. Максименка.* — Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2010. — Т. 7. — Вип. 23. — С. 283—291.
7. *Кривошишина О. А.* Психологія літературної творчості в юності : монографія / *О. А. Кривошишина.* — Суми : Видавництво СумДУ, 2009. — 448 с.
8. *Флоренский Павел,* священник. Детям моим. Воспоминанья прошлых дней. Генеалогические исследования. Из соловецких писем. Завещание / [сост. : *игумен*

Андроник (Трубачев), М. С. Трубачева, Т. В. Флоренская, П. В. Флоренский]. — М. : Московский рабочий, 1992. — 560 с. — (Голоса времен).

Стаття надійшла до редакції 18.12.2012

О. Кривошишина

Психофрактальная модель развития творческой личности

В статье проанализированы (авто)биографические факты жизнедеятельности известных творческих личностей, согласно психофрактальной модели развития доказано, что личность будущего творца формируется в возрастные периоды чувствительные для влияния фуркационных факторов по закону разворачивания линии S.

Ключевые слова: психофрактальная модель, линия S, творческие личности, чувствительные возрастные периоды, фуркационные факторы, жизненные события.

О. Kryvopyshyna

Psychofractal Model of Creative Individuality Development

The article analyzes (auto)biographical facts of the vital activity of famous creative individuals; according to psychofractal model of the development it is proved that individuality of future author is formed at the age periods sensitive for the influence of certain furcation factors under laws of deployment frame S.

Key words: psychofractal model, frame S, creative individuals, sensitive age periods, furcation facts, life periods.

Рецензент – доктор психологічних наук,
професор В. В. Рибалка